

ՀՐԱՆՏ ՄԱԹԷՈՍԵԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆ ՆԱԽԱՓՈՐՁԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՄԱՆ ՓՈՐՁ

ՎԱԶԱԳԱՆ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

ՄՈՒՏՔ

Ստեղծագործական ճանապարհի սկզբին անգամ Հրանտ Մաթեոսեանն իր գրականութեամբ հակադրուում էր գրական ավանդական ընթացքին: Նա առաջադրում էր գեղարուեստական անկեղծութեան նոր աստիճան, որի յաղթահարումը տեւական ժամանակ էր պահանջելու: Բայց գրական նախափորձերը, եթէ չունէին մաթեոսեանական ջղուտ խօսքի մակարդակը, բայց եւ այնպէս յստակօրէն ուրուագծում էին մեծ ճանապարհի սկիզբը՝ անվարան ու վստահ:

Ինչպէս ժամանակի եւրոպական, այնպէս էլ խորհրդային գրողների առջեւ ծառայած էր աշխարհում սեփական տեղն ու դերը, սեփական հայեացքի ուղղութիւնը ճշտելու հարցը:

Երկրորդ Համաշխարհային Պատերազմն իր հետեւանքներով պարզապէս աղէտալի եղաւ եւրոպական երկրների, մասնաւորապէս խորհրդային Միութեան համար: Դարերի ընթացքում ձեւաւորուած, կայացած ազգայնակցութիւնը ոչնչացուեց. գրողներն ու պատմաբանները փառաբանեցին իրենց առաջնորդների ռազմական հանձարը, իսկ իրականում անասելի զրկանքներն ուսերին տարաւ ժողովուրդը:

Պատերազմի անմիջական ներկայութիւնը թիկունքում, անգոր զրկանքների ու երբեք չփոխհատուցուող կորուստների վարքագրութիւնն ամրագրուած են հայ գրականութեան մէջ ոչ միայն Մաթեոսեանի խօսքով:

Այդուհանդերձ համաշխարհային չափեր ընդունած արհաւիրքը չբարձաւ մաթեոսեանական խօսքի առանցքը. նրա հայեացքի լայնութիւնը չէր սահմանափակուի այդ նիւթով: Դա ընդամէնը մարդկային գոյակցութեան ճանապարհի, եթէ ոչ սովորական, ապա անցողիկ երեւոյթ էր: Մարդն էլի գտնելու էր ինքն իրեն, շարունակելու էր ապրել եւ քաղաքակրթութիւնը գտնելու էր իր զարգացման ընթացքը:

Մաթեոսեանի համար առաւել կարեւոր էր տարբեր քաղաքակրթութիւնների բախումը: Եւ դա ոչ այնքան Արեւմուտք-Արեւելք հակասութեան բախում է, թէեւ հիմքում հակասութիւնը հենց դրան է վերաբերում, այլ ավանդական, դարաւոր կենսաձեւի եւ տեխնիկական քաղաքակրթութիւնների բախում. «...Հեռանում է առանձնայատուկ, ձեռքի աշխատանքի կուտուրան, որ բազմադարեան փորձի կուտակում ու գազաթնակէտ էր դարձել»¹: Գուցէեւ սկզբում առաջընթացը մարդուն թուացել է շատ կարեւոր մի բան, քաղաքաշինութեան ահագնացող թափը իրեն է ձգել շատերին. քաղաքում չկայ «դժուար հաց» վաստակելու անհրաժեշտութիւն, այլ՝ կեանքը թեթեւ ու հանգիստ ապրելու հրաւեր: Բայց գրողի հեռահար հայեացքում

այս ամէնն ստանում է իրական իմաստաւորում - կտրւում են մարդու եւ Տիեզերքի, մարդու եւ մարդկանց միջեւ ձգուող բնական կապերը: Այստեղ ամբողջ ուժով վեր է յառնում մաթէոսեանական գրական ամենակարեւոր որակը՝ պատասխանատուութեան անփոխարինելի որակը: Գրողական պատասխանատուութիւնն ուղղակի վերածեւում է գրող եւ գրականութիւն կապը: Իւրաքանչիւր պահի ոչ թէ ներկայութեան պատրանքը, այլ ներկայութիւնն ինքնին ստեղծում է ամէնօրեայ ճիգերի, մաքառման ընթացք:

Եթէ «Թումանեանի ժամանակներում չի եղել ոչ մի սանտիմետր չմշակուած, երկրային դրախտի չվերածուած հող եւ որտեղ հիմա չկան նոյնիսկ վայրի ընկուզենիները,- ես իմ գրողական ու որդիական պարտքը հասկանում եմ այսպէս. Լօռին (ե՛ւ իբրեւ աշխարհագրական հասկացութիւն, ե՛ւ իբրեւ հոգեբարոյական աշխարհ) չպիտի երկրի երեսից անհետանայ...»²: Մա իրապէս դաւանանք է: Մաթէոսեանի գրականութիւնը խորքում ծառայում է այս նպատակին: Կտրւում են դարերով ու դարերի փորձով ամրագրուած կապերը, որոնք մարդուն պահում էին իր բնական վիճակում: Քաղաքակրթութեան որոտընդոստ քայլերի տակ սմբում, այնուհետեւ ոչնչանում է մարդու աւանդական կենսաձեւը: Քաղաքակրթութիւնը մտնում է աշխարհի ամենախուլ անկիւնները, որպէսզի սովորեցնի ինչպէս ապրել եւ ինչ անել: Մարդկանց միջեւ եղած բնական յարաբերութիւնները փոխարինում են քաղաքականութեամբ, գաղափարական հարկադրանքով, չարութեամբ, սեփական կարծիքը պարտադրելու, իշխելու անզուսպ մարմաջով:

Խօսելով Սարոյեանի մասին՝ Մաթէոսեանն առանձնացնում է նրա՝ թշնամի ու թշնամութիւն չճանաչող փիլիսոփայի հայեացքի ուղղութիւնը. «Թշնամի ունէր, եւ այդ թշնամին էր մարդկանց ճակատագրերի տնօրինման նորին մեծութիւն յաւակնոտութիւնը կամ որ նոյնն է՝ մարդկանց կեանքը իրնով փոխարինող կեղծիքը, նման կեղծիք ծնող գործիչներն ու մշակոյթներն էին նրա թշնամին...»³:

Մաթէոսեանի գրականութիւնը՝ որպէս մարդկային աւանդական կեցութեան ոգու ամբողջական արտայայտութիւն, իր բովանդակութեամբ հակադրւում էր ժամանակի այն պարտադրանքին, որի հարուածների տակ աղարտւում էր մարդը, նրա հոգեւոր սկիզբը, կենսաձեւը, մարդու ազատ աշխատանքը, որ դառնում է ինքնօտարման գլխաւոր նախապայմանը:

Հայ գրականութեան մէջ ամրագրուած այս կարեւոր խնդիրը Բակունցի գրականութեամբ անմիջականօրէն առնչւում է Մաթէոսեանի ստեղծագործութեան ներքին հնչեղութեան: Խօսելով իր մեծ նախորդի Մեւ Յելերի Սերմնացանը ժողովածուի լաւագոյն պատմուածքներից մէկի «Պրովինցիայի Մայրամուտը»ի մասին՝ նա այն համարում է մեր ժամանակի մեծագոյն գործը՝ որպէս մարդու՝ իր երկրից օտարման դասական օրինակ: «Քաղաքակրթութեան անունով եկան, արեւելեան քո կաւէ դղեակը, որ էիր դու, փլեցին, քեզ քո երկրից դուրս քշեցին... Այսօրուայ իմ վիճակն է»⁴: Բացայայտօրէն խնդիրը չէր կարող գրողին անտարբեր թողնել: Իսկ այստեղից պարզապէս մի քայլ է մինչեւ մարդ-անհատի, նրա բարոյական աշ-

խարհի պաշտպանութեան խնդիրը: Այնքան ակնյայտ էին Մաթէոսեանի համար իր նահապետների կապած տապանի՝ մարդկութեան ու մարդկայնութեան դարաւոր կացարանի քայքայման հետեւանքները: Թէեւ նա սկզբից եւեթ մարդու մէջ չի բացառում վատը, բայց աստիճանաբար նրա հայեացքն ստիպուած է կանգ առնել ոչ այնքան այն մարդկանց վրայ, ովքեր ձգտում են բարիին եւ իրենց ուսերին են պահում երկիրը, որքան նրանց՝ ովքեր իրենց եսասիրութեամբ, անմարդկային վարմունքով, դաժանութեամբ դրսեւորում են այնպիսի բնազդներ, որոնք կործանման նախապայմաններ են թէ՛ երկրի, թէ՛ մարդկային հոգեւոր աշխարհի համար: Փոխում է եւ շարադրանքի ոճը: Քնարական պատկերները, որոնք առաւելագոյն արտայայտում են բնապատկերների, անցեալի վերյուշի, հերոսների ապրումների միջոցով, իրենց տեղը գիջում են որոշակի խնդիրների, այստեղ պատկերները փոխարինում են գաղափարների համադրումներով:

Մաթէոսեանի հոգսը դառնում է ժամանակակից մարդը՝ իր հոգեւոր աշխարհով, դարերի ընթացքում ձեւաւորուած բարոյական որակների ու կանոնների ամբողջութեամբ: Եւ նրա մղումը՝ «Մարդկանց յիշողութիւնը եթէ յանկարծ խաթարուէր՝ ազգականներիս ու երկրացիներիս այն օրերի վարքից կարող էի նորից ժողովել մարդկային բարոյականութեան օրէնսգիրքը»⁵, իրականում մարդկային խաթարուած յիշողութիւնն առողջացնելն է: Իհարկէ, նրա համար ցաւալի է, որ գրողի խօսքն ընդհանրապէս չեն լսում կամ դժուարութեամբ են լսում, բայց նա վերջնական առումով անփոխարինելի է համարում մշակոյթի, գրականութեան դերը՝ հասարակական կեանքի, մարդկութեան գոյակցութեան կարգաբերման ընթացքում: Եթէ հասարակութիւնը ենթարկուած է մեծ ու փոքր աղէտների, ապա այդ ամէնի սկիզբը եղել եւ մնում է մշակոյթը. «Մշակոյթի պատասխանատուութիւնը աշխարհի ճակատագրի մէջ վիթխարի է»⁶:

Բայց վիթխարի է եւ մաթէոսեանական խօսքի պատասխանատուութիւնը իւրաքանչիւր մարդու ճակատագրի, նրա խաղաղ երթի հանդէպ:

Մաթէոսեանի գրականութեան ենթիմաստը նպատակ ունէր ասելիքը համազուգակցել բարոյափրկութեան եզրայանգումների: Եզրայանգումներ, որոնք հնարաւորութիւն կ'ընձեռէին մարդուն բարոյապէս ու ոգեպէս դիմակայելու այն հանգամանքներին, որոնք անհատին ուղղակիօրէն գրկում են մարդկային որակներից:

Մաթէոսեանն իր հարցազրոյցներում յիշում է եւ խորհրդային ժամանակների գրականագիտական հսկայի՝ ուռու քննադատ Միխայիլ Բախտինի անունը, եւ դա բոլորովին էլ պատահական չէ: Վերջինիս ամբողջ ստեղծագործութիւնը՝ թէ՛ փրկութեան, թէ՛ գրականագիտական, պատասխանն էր կեցութեան բանական իմաստաւորման այն ճգնաժամի, որն իր յայտ էր եկել նոր ժամանակներում: «Կարճ, այդ ճգնաժամի էութիւնը կարելի է այսպէս արտայայտել. մարդու դուրս մղումն այն աշխարհից, որն ստեղծել է կեցութեան ռացիոնալիստական տեսութիւնը, իսկ այստեղից էլ եւ կեցութեան իմաստի, դրա ամբողջականութեան կորուստը»⁷:

Մաթէոսեանական ստեղծագործութիւնն իր գերակշիռ մասով նպատակաւորուած է «բնական մարդու» իրաւունքների պաշտպանութեանը եւ այս առումով միանգամայն համահունչ է բախտինեան այս կարեւոր եզրայանգմանը՝ դրանից բխող բոլոր հետեւանքներով: Պաշտպանել մարդավարի ապրելու իրաւունքը՝ նշանակում է մեծագոյն պատասխանատուութիւն զգալ մարդու եւ ընդհանրապէս մարդկութեան ճակատագրի առջեւ: «Խօսքը տիեզերական առեղծուածի բանալին է. ահա ինչու առաջարկուած բանաձեւի «գրականութիւն» բաղադրիչը ինձ ներկայացնում է որպէս մեծագոյն պատասխանատուութիւն մարդկութեան առաջ»⁸:

Մաթէոսեանը եւ տեսական եւ գրական ոլորտում աւելին քան մէկ ուրիշը զգում էր գրականութեան կարգաբերող նշանակութիւնը, քանի որ մշակոյթը երկիր է ստեղծում, ստեղծում է ժողովուրդ: Գրողի համոզմամբ, եթէ որեւէ երկիր պատերազմ է սանձագերծում, ապա անկասկած այդ երկրի մշակոյթը եւս մեղսակից է դառնում մարդու քայքայման գործընթացին: Պատասխանատուութեան այս բեռով էլ Մաթէոսեանը մտնում էր գրականութիւն՝ ապահովելով իր բացառիկ ու անկրկնելի տեղը եւ գրականութեան, եւ կեանքի մէջ՝ որպէս քաղաքացի եւ մտաւորական:

ԳՐԱԿԱՆ ՆԱԽԱՓՈՐԶԵՐ

Մաթէոսեանի գրական նախափորձերը, որոնք հեղինակը չի կարեւորում, իրականում դառնում էին մեծ ճանապարհ դուրս բերող սկիզբ: Դրանք, թերեւս կարեւոր էին ոչ այնքան մատուցման ձեւով, որքան ասելիքով՝ բնագրից վերացարկուող գաղափարով: Այս պարագայում դրանք դառնում են գրողի ստեղծագործութեան՝ որպէս ամբողջական մարմնի անբաժանելի մասը:

«Աւանդական» եւ «գիտութեան նուաճումներով» զինուած նոր գրականութեան միջեւ եղած բախտմը առանձին դէպքերում, բաւականին ուշացումով, որոշակի տեսք էր ստանում եւ հայ գրականութեան մէջ: «Այսպէս Կոչուած Գիւղագրութեան Մասին» յօդուածում⁹, Մաթէոսեանը բանավիճելով Վարդգէս Պետրոսեանի հետ, իրականում պաշտպանում էր ճշմարիտ գրականութեան իրաւունքը եւ դէմ էր այն սխեմաներին, որոնք իբր պիտի ստեղծէին նոր գրականութիւն: «Իսկ եթէ գրող չես, ապա գունարիւր, բաժանիր բոլոր ֆիզիկոսներին, հովիւներին ու հանքափորներին, քանորդում ստացիր քսաներորդ դարի հայ իրականութեան երկրորդ կէտը ճշգրտօրէն արտացոլող մի ֆիզիկոս-հովիւ, բայց դա չի լինի մարդ, այլ կը լինի գումարում, բաժանում եւ քանորդի պատասխան»¹⁰:

Թէեւ այս յօդուածում Մաթէոսեանը խօսում էր լիարիւն գրականութեան մասին եւ համոզուած էր, որ պարզապէս արհեստական է գիւղագրութիւն-քաղաքագրութիւն բաժանումը, իրականում նրա անհանգստութիւնը կապուած էր աւելի ընդհանուր եւ կարեւոր խնդրի: Նա դէմ էր քաղաքակրթութեան այն ընդհանրական բնոյթ կրող յարձակմանը, որ աղարտում էր մարդուն, նրա բնական վիճակը: «Բոլոր ռազմական հաշուեմատեաններում նշուած է ռազմական գործին իմ հօր կիսապիտանութիւնը, իմ

պիտանիութիւնը, տասներկու տարեկան իմ եղբոր պահեստային պիտանիութիւնը, մեր բահերի քանակը, մեր շան շղթայի երկարութիւնն ու հաստութիւնը՝ քաղաքակրթութիւնն ահա անորոշութեան մութից դրանք յայտնաբերել ու տուել է հաշուիչ մեքենաների բերանը...»¹¹:

Դիտարկման մէջ ակնյայտ է գրողի անթաքոյց բացասական վերաբերմունքն ամէն ինչ համահարթող, մի կաթսայում ամէն ինչ «տեղաւորող» քաղաքակրթութեան հանդէպ, որի արդիւնքում ստացուելու է մի նոր «որակ»՝ անհատականութիւնից զրկուած մարդ: Մաթէոսեանի այս անհանգստութիւնը փոխանցուելու էր իր գրականութեան: Դա նրա մէջ կար դեռեւս գրական ճանապարհի սկզբին: Մաթէոսեանի համար շատ կարեւոր էր մի բան՝ մարդը չի կարող «բանաձեւերի» հաւաքածու լինել, նա շատ աւելի հարուստ է, քան փորձում են նրան ներկայացնել եւ կամ խցկել իրականութեան «կարգաւորուած» սահմանների մէջ:

Ահա այս առումով նրա ստեղծագործութեան առաջին շրջանի¹² ակնարկներն ու պատմութիւնները, այդ թւում եւ «Մենք ենք, Մեր Սարերը» (1967) որոշակի օրինաչափութեան են միտում: Պարզ է, որ դրանցից ամէն մէկը միանգամայն տարբեր նպատակ է հետապնդում: Գրողն ամէն անգամ որոշակի խնդիր ունի իրագործելու՝ կենդանի նիւթն իմաստաւորելու, գեղարուեստօրէն վերստեղծելու, յաղթահարելու իմաստով: Բայց դրանք ներքին ընդհանրութեան մէջ են՝ կեանքի քարացած գոյածեւերի դէմ ներքին ընդվզումի, ըմբոստութեան առումով: Դա արդէն նեղացող, սմբող մի աշխարհ է, որտեղ բաւականաչափ դժուար է ապրելը:

Բանական մտածողութիւնն ակնյայտօրէն կարեւոր է մարդկային կեցութեան համար, բայց այն իր չափի ու կշռով անկարող է «ծածկել» ողջ կեանքն իր հարստութեամբ: «Մաթեմատիկան», «հաշիւը», «հաշուարկը» որքան էլ փորձեն հանդէս գալ իբրեւ կեանքը կարգաւորող ոյժ, կը մնան միայն ցանկութիւնների տիրոյթում: Կեանքը շատ աւելի հարուստ է, քան այն կարող է թուալ առաջին հայեացքից: Պատահական չէ, որ երեւոյթների, մարդկային էութեան մէջ կան այնպիսի որակներ, որոնք ենթակայ չեն տրամաբանական մեկնաբանութիւնների: Աւելին՝ բանական մտեցումն աղաւաղում է կեանքը՝ համահարթելով ամէն ինչ, աղճատում է մարդկային ներաշխարհի անկրկնելիութիւնը, երկար ժամանակի մէջ ձեւաւորուած մարդկային որակը: Եւ միայն աշխարհի ու մարդու անհատական սխեմաներից դուրս գրողի վերապրումի միասնութեամբ է լիարժէքօրէն դրսեւորւում կեանքը: Հետեւապէս եւ առաջին հայեացքից նրա հերոսների արարքները յաճախ տրամաբանօրէն «անմեկնաբանելի» են: Նրանք գործում են «ողջախոհութեանը» հակառակ եւ ապրում են իրենց կեանքն ու օրն այնպէս, ինչպէս որ այն կայ: Նրանք երբեք չեն փորձում իրենց էութեան եւ դրա դրսեւորման ձեւերի՝ խօսքի, կեցուածքի, իրենց պատկերացումների միջեւ, միջավայրի ազդեցութեամբ, նկատուող տարանջատումը խորացնել: Աւելին՝ նրանք հակադրուելով ժամանակի կողմից մատուցուող յարաբերութիւնների պարտադրանքին, փորձում են հնարաւորինս պահպանել սեփական անհատականութեան ամբողջականութիւնը՝ դիմակայելով մարդ-

կային հոլթեան երկատման տեւական ու անշրջելի ընթացքին: Այնքան ժամանակ, քանի դեռ խօսքը վերաբերում է իրենց, նրանք կարողանում են տէր կանգնել սեփական հոլթեանը, մարդկային որակներին:

Առաւել դժուար է, երբ պարզուով է, որ միանգամայն նոր իրադրութեան մէջ կեանքը եւ դրա մասին եղած պատկերացումները խստօրէն տարբերուով են միմեանցից: Մաթէոսեանի դեռեւս անփորձ գրիչը պարզել է նոր ժամանակի ամենամեծ վրիպումը՝ կեցութեան գոտւ բանական իմաստաւորումը ճշնաժամի մէջ է եւ իրականում չի կարող բացայայտել երեւոյթների ողջ հոլթիւնը: «Խոպանը պէտք է լինէր՝ տեսնէին, է, տեսնէին, որ չէ, ստանդարտ չենք»¹³: Դեռեւս առաջին ակնարկում եղած այս եզրայանգումն ուղղուած էր կեանքի միօրինականացման դէմ: Սա իր գրական ճանապարհի սկիզբն էր, յետագայում արդէն գրողը նորանոր ձեւերով ու խորութեամբ մաքառելու էր կեանքի մեռեալ ձեւերի դէմ եւ հաստատելու էր կենդանի կեանքի գոյութեան իրաւունքը:

«Տափաստանում» ակնարկը առաջին գրաւոր հրապարակումն է եւ բաւականաչափ կարեւոր է գորղի գրական ճանապարհի սկզբի առումով, որտեղ, թէեւ դժուար է գտնել մաթէոսեանական բարձրաթուիչ խօսքը, այդուհանդերձ բաւականաչափ լաւ են երեւում գրողի նախասիրութիւնները: Երկու կարեւոր առանձնայատկութիւն կարելի է նկատել այստեղ, ինչը յետագայում իր խորացումն արտայայտութիւնը գտաւ Մաթէոսեանի ստեղծագործութեան մէջ: Առաջինը՝ երեւոյթները առօրէական կապերի մէջ բացայայտելու, փաստերին հաւատարիմ մնալու սկզբունքն էր: Երկրորդը՝ առօրէականի մէջ գեղեցիկն ու տեւականը տեսնելու գրողական ջիղն էր, որ ասելիքը դարձնում էր կենդանի, ամբողջական:

Մաթէոսեանը տարբերում էր մամուլում տպագրուող բազմաթիւ ակնարկագրիչներին, որոնց առաջադրած հարցերն ընդհանուր բնոյթ ունէին: Նա խօսում էր իրական մարդկանց մասին՝ իրենց առաւելութիւններով ու թերութիւններով: Համահարթեցման այն ուղեգիծը, որ տարւում էր հասարակական կեանքի բոլոր բնագաւառներում, իր անմիջական արտայայտութիւնն էր գտնում մամուլում ներկայացուող ակնարկներում: Նրա դեռ անփորձ, սակայն հեռահար հայեացքը որսացել էր պահը:

«Այստեղ ամբողջ կոմսոմոլը մեխանիզատոր է...»

Այստեղ բոլոր մեխանիզատորները կոմերիտականներ են...»

Այստեղ ամբողջ բրիգադը, աշխատանքային ողջ տեղամասը, ամբողջ սովխոզը կարելի է կոչել՝

-Ընկեր մեխանիզատորներ կամ՝

-Ընկեր կոմերիտականներ»¹⁴:

Համահարթեցման այս հետեւողական քաղաքականութեան մէջ ուղղակիօրէն անտեսուով էր մարդը, էլ չենք խօսում նրա ներաշխարհի հարստութեան, ներքին ապրումների մասին: Պետական ուղեգիծը միտուած է ոչ թէ դէպի մարդը, այլ աւելի «կարեւոր» խնդիրների լուծմանը: Հետեւապէս նրանք միայն միջոց են բարձրագոյն նպատակին հասնելու ճանապարհին: Իսկ թէ ինչպէս են ապրում այդ նոյն մեխանիզատորները, որոնց աշխա-

տանքն այնքան կարեւոր է «վճռական օրերին», ոչ ոքի չի հետաքրքրում: «Չեզ հետաքրքրում են միայն տոկոսները, այսինչ կոմբայնը այսօր այսփան է հնձել՝ առանց իմանալու կոմբայնավարի ամուրը... Մենք եղա կը գնայինք առանց ձեր «թռուցիկ ժողովների» էլ...»¹⁵:

Մաթէոսեանը խօսում է կենդանի մարդկանց մասին, ովքեր տարբեր ճակատագիր ու կենսագրութիւն ունեն, ովքեր աշխատում են իրենց կարողութեան չափ՝ ոմանք անցեալը մոռանալու, ոմանք իրենց ապագան աւելի բարեկեցիկ դարձնելու յստակ նպատակադրմամբ, երրորդները պարզապէս չեն կարող չաշխատել, քանի որ դա նրանց էութիւնն է, նրանք բարիք ստեղծողներ են: Երկրում ձեւաւորում է բիւրոկրատական դասը, որ սովորաբար իրեն է վերագրում բոլոր ձեռքբերումները, այս դասի համար աշխատանքային պայմաններն ուրիշ են. «Ընկալարնէ՛ր են, ամէնքի տակ մի ձի, մի բրիչկա ... Հաշուէք. Վելիկանովին՝ մէկ, բրիգադիր Մարդինովին՝ մէկ, ագրոնոմ Բախտալիարովին՝ երկու - փոխէփոխ է լծում, սուրհանդակ է, հաշուապահին՝ մէկ, ֆերմայի վարիչին՝ մէկ, հաշուապահին էլ ձի են տուել»¹⁶:

Գլուխ է բարձրացնում անարդարութեան զգացումը. մարդիկ խորթանում են միմեանց: Խորհրդային բիւրոկրատիան օտարում է հասարակութիւնից: Աշխատաւորն իր հերթին օտարուած է զգում պետութիւնից, քանի որ չեն լսում իր կարծիքը, չեն տեսնում կենդանի մարդուն, որն իր խնդիրներն ունի, եւ դրանք, որքան էլ տարրական, այդուհանդերձ մնում են չլուծուած:

Բայց, շարունակում է կեանքը, դժուարութիւններին չեն դիմանում շատերը, աշխատանքը տանում են յամառ ու անկոտրում կամքի տէր մարդիկ: Նրանց է վերապահուած հիանալ բնութեան գեղեցկութեամբ: Աշխատանքի բերկրանքը վայելում են նրանք, ովքեր դժուարութիւնների բեռը կրողներն են. «Չորսով դեռ աշխատում եւ խմում էինք տափաստանի գեղեցկութիւնը եւ զարմանում նրանց վրայ, ովքեր իրենց շուտ կորցրին»¹⁷:

Բայց նրանք, ովքեր ճարպկութեամբ, հազար ու մի պատճառաբանութեամբ լքեցին աշխատանքի ճակատը, իրենց գրկեցին ոչ միայն ծանր աշխատանքը կատարելու պարտականութիւնից, այլեւ արարման բերկրանքից, կեանքի իրական արժէքն հասկանալուց, ընկերասիրութիւնից, մարդկայնութիւնից: Բայց որքան էլ զարմանալի է, ծանր աշխատանքից խուսափողները տեսանելի ոլորտներում դառնում են «ղեկավարողներ», «կազմակերպողներ». նրանց համար նախապատրաստում է վաղուայ բարձր հասարակական դիրքը:

Մաթէոսեանի համար այս ամէնը երկրորդական է՝ մարդ-անհատի, մարդկային այն «տեսակի» կողքին, որը երկրի նուիրեալն է: Եւ որ կարեւոր է՝ տափաստանի մշակումը երկկողմանի բնոյթ ունի. ոչ միայն մարդն է մշակում տափաստանը, այլեւ տափաստանն է իր հերթին մշակում մարդուն: Դրանք կայացման իւրօրինակ ընթացքի մէջ են: Սա Մաթէոսեանի ամենակարեւոր եզրայանգումն էր, որ դուրս էր գալիս ակնարկային ժամանակի սահմաններից: Մաթէոսեանը կարեւորում է մարդու կայացման

ընթացքը, հետեւապէս «Տափաստանում» խօսուում է ոչ այնքան հերոսական աշխատանքի, որքան կատարելագործող մարդկանց մասին: Իսկ սա շատ աւելի կարեւոր ինդիք է, քան հասարակական աշխատանք կատարող կամ դրանից խուսափող, սակայն բարձր դիրք ապահովող մարդկանց մասին պատմութիւնները: Եւ որպէսզի ականրկագիրը մէկ անգամ եւս ընդգծի այս գաղափարի կարեւորութիւնը, որ վերժամանակային բնոյթ ունի եւ դուրս է «Տափաստան»ի ժամանակից, իր խօսքն սկսում է բնութեան նկարագրութեամբ: Այն տարուայ տարբեր եղանակների համադրութիւն է՝ բնութեան զարթօնքի, դրա ծաղկման, հասունացման ընթացքով: Խօսքը տեւականօրէն կրկնող ժամանակային հոսքի մասին է:

Քարնանը տափաստանը բաց կանաչ գոյն ունի, ծածկւում է նուրբ բուսականութեամբ, որ քամուց անգամ չի խշշում, ապա տարածւում է մեղմ սպիտակութիւն, որ բարակ մշուշի պէս փուռում է դաշտով մէկ, ծաղկում են ցորենը, վարսակը, խոտհարքները: Օգոստոսին գոյները խամրում են, ապա միանգամից տափաստանը ներկւում է ոսկեդեղին, դրա կողքին սիմինդրի դաշտն է՝ հարեւանութեամբ արեւածաղկի կանոնաւոր բանակի:

Աշնանն ամբարւում է ոսկեհասկը, եօթխոփանիները նորից պատուում են հողի կուրծքը: Աշնան սառչող հողն այլեւս գոլորշի չի շնչում, գոյների խաղն այլեւս չկայ, տափաստանը միայն սեւին է տալիս... ժամանակի այս յաւերժական երթին նոր բովանդակութիւն ու իմաստ է հաղորդում մարդը՝ տափաստանի նոր բնակիչներով:

Առաջին եկուորները ջահել տղերք են եղել, քաղաքի օդից դեղնած եկել, հանել են քուրքները, շնչել տափաստանի սառը օդը եւ որոշել ապրել հարիւր եւ մէկ տարի «... Ոստանում գերեզմանոց չկար, իսկ մահը կար, հենց այստեղ, իրենց կողքին դարանած մի տեղ էր...»: Եւ դա այնքան անսպասելի էր ու անտեղի, որքան համակ կանաչութեան մէջ յանկարծակի յայտնուած թումբն ու խաչը: Բայց կեանքն աւարտ չունի, շարունակութիւնը նոյնքան անսպասելի է, որքան մահը: Նորածնին չէր կարելի թողնել վագոնիկի մէջ, ուր ցերեկը շոգ է, գիշերը՝ ցուրտ: Տեղամասի մարդիկ կառուցեցին առաջին փայտաշէն բնակարանը զազախ Կուրբան Վալիեւի շիրիմից քիչ հեռու: Կեանքը մահուան ու ծննդի հերթագայում է: Ամէն մէկի համար ամէն ինչ յարաբերական է, կեանքը բացարձակ է՝ անընդհատ շարժում: Եւ քանի որ մարդն անպաշտպան է մեծ ժամանակի հոսքում, հետեւապէս նրա հանդէպ դրսեւորող սէրն ու գուրգուրանքը, ուշադրութիւնն առաւել քան կարեւոր հանգամանք են. մարդն իրապէս մեծագոյն արժէք է՝ իր ներաշխարհով, անհատականութեամբ: Հետեւապէս երակէտն ու նպատակը մարդն է՝ ինչպէս առօրէական, այնպէս էլ վերկենցաղային մղումներով: Ուրեմն «ստանդարտացներ» մարդուն գրականութեան, ակնարկի էջերում, պարզապէս աններելի է. «Խոպանը պէտք է լինէր՝ տեսնէին, է, տեսնէին, որ չէ, ստանդարտ չենք, թէ չէ՝ Մելար կոնֆէտ է առնում ընկերուհու համար, ես էլ եմ առնում, ես թես տալիս եմ ընկերուհու, Մելսն էլ է տալիս: Ստանդարտ»¹⁸:

Գրականութեան մէջ մաթէոսեանական մտքի թուիչքը գերազանցապէս կապուած է մարդկային կենդանի անհատականութիւնը բացայայտելու մղումին: Դա նաեւ զուտ մարդկային իրաւունքի, նրա բնական կենսաձեւի պահանջն էր, որ հակադրուած էր սահմանափակման տարակերպ ձեւերին:

Բնական կենսաձեւի իւրօրինակ արտայայտութիւն է «Քննութեան» պատմուածքը¹⁹: Ստեղծագործութեան ներքին տրամաբանութիւնն ուղղուած է հենց «միօրինականացման» ջանքերի դէմ: Կեանքի միօրինակացման հանդէպ նման յստակ պատկերացում ունի պատմուածքի հերոսը: Մարդկանց թւում է՝ ճշմարտութիւնն ամփոփուած է տարատեսակ հաստատիոր գրքերում ու դրանք կրկնելով ու զանազան խոստումներով կարելի է լաւ ուսանող, ի վերջոյ երկրի համար պիտանի քաղաքացի լինել: Իսկ պատմուածքի հերոսը՝ բնութեան ազատ զաւակը, անյարմար ու նուաստացնող բան է տեսնում քննութեան ողջ ընթացքի մէջ. «Ուղղակի մի շատ վատ բան կայ քննութիւն յանձնելու մէջ...»:

Վատն այն է, որ քննութիւնն իր սխեմատիկ պահանջներով չի կարող հասնել ճշմարտութեանը, այն կազմակերպման ձեւով իսկ ենթադրելի է դարձնում կաղապարուած իմացութեան անհրաժեշտութիւնը: Այստեղ չի բացայայտուում մարդու անհատականութիւնը:

Իրականութիւնը բոլորովին այլ է: Բոլոր նրանք, ովքեր հեշտութեամբ են ենթարկուում համահարթեցման քաղաքականութեանը, դառնում են ուսանողներ: «Իսկ միջանցքում սպասում էին հերթի: Կային այնպիսիները, որոնք դեռ նոր էին մտնելու՝ ուրախանալու եւ ուրախացնելու իրենց «խոստանում եմ»ներով ու «կապիտալիզմի շօշափուկներով»: Կային եւ այնպիսիները, որոնք արդէն եղել էին ներսը, «խոստանում եմ» էին ասել, բայց չէին ասել՝ «ներկայացնում եմ կապիտալիզմի շօշափուկները»²⁰:

Հետաքրքիր է պատմուածքի մատուցման ձեւը: Գրողն ընտրել է ականատես-պատմողի այնպիսի տեսանկիւն, որն իր արտաքին յատկանիշներով հերոսին ակնյայտօրէն տարբերում է, պայմանականօրէն ասած, վերացական հեղինակից: Այս հանգամանքը սրում է պատմող-հերոսի՝ դէպքերի մասնակցութեան պատրանքը:

Պատանի հերոսն առողջ, «բնական» մանկութիւն է ունեցել: Նրա դեռեւս նոր ձեւաւորուող ընկալումները պայմանաւորուած են ապրուած կեանքի իրական ազդակներով: Երգիծանքով ասուած խօսքը ներքուստ այլ իմաստ ունի. «Դիքեկտոր Դաւթեանը ստորագրելիս միայն ասաց, որ այդ իր ստորագրութեամբ ու կնիքով՝ հինգհարիւրերորդ վկայականն է: Իսկ երբ դուրս էի գալիս, չհամբերեց, վեր կացաւ, համբուրեց, դուռը բացեց եւ ասաց, որ հենց այստեղից էլ սկսում է գիտութեան քարքարոտ ճանապարհը իմ առաջ»²¹:

Իհարկէ, կեանքը պատանու համար սկսուել էր ծննդեան օրից, դպրոցի երկար ու ձիգ ճանապարհը - որ ոչ դժուար էր, ոչ էլ այնքան հաճելի - լցրել էր նրա էութիւնը ջերմութեամբ, մանկական չարութիւններով, տատի սնդուկի հարստութիւնից բուրով օգտուելու ներքին հրճուանքով, ի վեր-

Չոյ՝ կեանքով: Բայց տնօրէնի դիտողութիւնն այլ ենթիմաստ ունի՝ պատանու համար սկսւում է մի այնպիսի ճանապարհ, որ իսկապէս քարքարոտ է:

Մաթէոսեանն ստեղծել է պայմանականութիւնից վեր կանգնած պատանու կերպարը, որ դեռեւս չի ճաշակել իրականութեան դառնութիւնները: Նա իրապէս չգիտէ, թէ ինչ ճանապարհ է անցնելու: Բնական է, որ սեփական տան, դպրոցի, գիւղի, թէկուզ խեղճ, բայց ջերմ ու անկրկնելի, միայն իրենց յատուկ կեցութեան, ոգու անմիջական կրողը վախ չունի դրսի՝ խառնափնթոր, պարզունակ ու չոր կեանքին բախուելու համար: Նրա ներքին ազատութիւնը պայմանաւորուած է սեփական միջավայրի բնական կեցութեան ազատութեամբ, որտեղ չկայ պարտադրանքը, եւ ոչ մէկն էլ ցանկալին իրականութիւն չի դարձնում:

Մաթէոսեանի հերոսն առանձին պահերին, զուտ խօսքի, արտայայտութեան առանձին ձեւերի առումով յիշեցնում է Սելինջրրի հերոսին՝ Քոլֆիլդին, բայց գաղափարական առումով ուղղակի հակադիր է նրան²²: Եւ որքան էլ թերութիւններ ունենայ գրական այս նախափորձը, ուր ակնյայտ են հոգեբանական միագիծ հիմնաւորումները, այսուհանդերձ այն ներքին գրաւիչ ոյժ ունի: Մաթէոսեանի Արտեուշը տրամագծօրէն հակադիր է սելինջրեան հերոսին. եթէ վերջինս դառնութեան, կեղծիքի միջավայրից փախչում է վերացական աշխարհ, որտեղ կարողանում է ինչ-որ պահի ինքն իր հետ լինել, ապա մաթէոսեանի հերոսն ունի իր աշխարհը: Նա վախ չունի անյայտութիւնից. նրա համար ամէն ինչ որոշակի է, ամէն ինչ իր արժէքն ու տեղն ունի: Նա այդ երեւոյթները վերաիմաստաւորելու անհրաժեշտութիւն չի գգում: Եւ այս ամէնը պայմանաւորուած է նրա՝ համայնքային կենսաձեւերի միասնականութեան ներքին զգացողութեամբ: Սա կարեւոր հանգամանք է այն առումով, որ յետագայում մաթէոսեանական աշխարհի կարեւոր, անտրոհելի մասն է դառնում այս տեսանկիւնը: Պատմութեամբ ու այս միտումն ակնյայտ է, ճիշտ է՝ երեւոյթների արտաքին ձեւերի մէջ:

«Եկան տղաները եւ ասացին, որ գնում են սովորելու: Խմբովին: Հենց հիմա»²³: Աշխատանքի բաժանումն ինքն իրեն կատարուեց: Տղաներից մէկը գիւղսովետ, միւսը բուժիկէտ վագեց՝ տեղեկանքներ ձեռք բերելու համար, նախագահը մեքենայ տրամադրեց՝ տղաներին մինչեւ ինստիտուտ հասցնելու համար, վարորդն այդքան առոյգ ու բանիմաց տղաներից ոչինչ էլ չէր վերցնելու: Իսկ ճանապարհին, երբ անցնում էին այգիների մօտով, կանգնեցրեց մեքենան՝ նստարանների տակ լիքը ծիրան լցրեցին, որ վայելեն բնութեան բարիքը, իսկ այգու պահակը ձեռքի կոպալը շարտեց միայն այն ժամանակ, երբ տղաներն արդէն խմբով թռել էին ցանկապատի վրայից:

Ընդունող յանձնաժողովի նախագահն ասաց, որ երաշխաւորագիր-լիազորագրերը պէտք է առանձինն լինէին, իսկ գիւղսովետում մէկն էին տուել, առանձին գրելու անհրաժեշտութիւն չէին զգացել: Բայց աւանդական կենսաձեւը տեղը զիջելու է նորին, կամ էլ գործելու է սեփական միջավայրում: Նոր միջավայրում մարդկանց թւում է, թէ փաստերի մեխանիկական իւրացմամբ հնարաւոր է տարբերել ճիշտը սխալից, իմացողին՝ չիմա-

ցողից, յիմարին՝ խելօքից, լաւին՝ վատից: Առայժմ, թէեւ ոչ-խորուլթեամբ, միմեանց են հակադրուում կենդանի կեանքը ու դրա մեռեալ ձեւերը:

Քննութիւնն ստանդարտ նախադասութիւններ արտասանելու պահանջ է դնում, իսկ պատանու համար կարեւորը պատասխանի իմաստն է եւ ոչ փաստերի անիմաստ կուտակումը: Իսկ դրսում կեանքն էր՝ իր բնական, ազատ ընթացքով: Տղաներն արդէն գործի էին գցել մեքենան... Այնպէս որ, երբ ծրդ օրուայ երեկոյեան տղան տանը պատմում էր տպաւորութիւններից, առաջինը խոտհաւաքից պատմեց, հիացմունքն արտայայտեց նախագահից, շոֆէրից, ընկերներից, ծիրանի գողութիւնից, պահակի համար թէյի գալէթ բերելու պատմութիւնից, լեռնանցքի ռեստորանում քէֆից: Այս ամէնը չէր հետաքրքրում մօրը, աւելին՝ նա լաց եղաւ, որ տղան հօրն է քաշել եւ ուրախանում է պարապ բաներով, իսկ «հիմնականը չի տեսնում»:

Իրականում տղան տեսնում է կեանքը՝ իր անյաւակնոտ ու բնական ընթացքի մէջ, նրան չեն գրաւում հազար ու մի պայմանականութիւնները, որ նեղացնում, փչացնում են մարդու օրը: Չէ՞ որ հիմնականը տեսնել նշանակում է վայելել գեղեցկութիւնը, աշխատել յոգնելու չափ, գնահատել դիմացինի լաւութիւնը, զգալ նրա կարեկցանքը եւ սեփական վերաբերմունքով փոխհատուցել այն, կարճ՝ ապրել լիարժէք կեանքով:

«Իսկ հայրս.

- Գնալիս ծիրան գողացա՞ք: Վերադարձին գալէ՞ք բերիք պահակի համար: Հարցերը գիտէիր, բայց չուզեցի՞ր ուսանող դառնալ: Դարչինով թէյը շատ լաւն է: Եւ ընդհանրապէս մայրիկդ շատ լաւ թէյ է պատրաստում: Դէսը տուր մութարան...»²⁴:

Պատմուածքի աւարտը կեանքի կենսական ձեւերի փառաբանումն է: Առօրէականի հմայքը հերոսի համար ամէնից կարեւորն է. այն չի կարելի փոխարինել կեցութեան սխեմատիկ ձեւերով եւ ապրել ինքնախաբէութեամբ: Հետեւապէս հօր ընկալմամբ որդու մեկնաբանութիւնը միանգամայն ճիշտ է ու տեղին: Եթէ մարդու գոյընթացը պարտադրուած չափանիշներով առաջ չի գնում, ուրեմն ամէն ինչ ճիշտ է: Չէ՞ որ ինքն ըմբոշխնում է կնոջ պատրաստած հրաշալի մուրաբան եւ հարկադրուած չէ ուտելու այն, ինչ իրեն դուր չի գալիս: Հետեւապէս գոհանալ է պէտք եղածով ու նաեւ գոհանալ այն ամէնով, ինչի տէրն ես այսօր:

Պատմուածքում ի յայտ է եկել երեւոյթների մատուցման մէկ այլ սկզբունք՝ «չասելով ասել այն, ինչ կարեւոր է»: Դա կեանքի տեսանելի ձեւերի ու դրա էութեան հակադրութիւնն է, ինչն արտայայտուած է տղայի հօր եւ մօր հետ ունեցած գրոյցում: Այնքան հանդարտ ու հիմնաւոր են տղայի հօր առօրէական թուացող խօսքն ու գրոյցը, որ աւելորդ է դառնում մնացած «կարեւոր բաների» մասին խօսելը, մարդիկ (տուեալ դէպքում մայրը) կեանք են դարձնում այն, ինչ չարժէ դարձնել: Ամէնից արժէքաւորը կեանքի, մարդկայնութեան հմայքն ապրելն է, այդ ամէնն զգալը:

Ապրելու միօրինակ, կրկնող ձեւերի դէմ է ուղղուած եւ «Լեռներս Թողեցի Վերեւում» պատմուածքը²⁵, որ Օգոստոս ժողովածուի մէջ տպագրուել է «Շները» վերնագրով: Պատմուածքի հերոսի մտորումների ու վե-

րապրումի մէջ խնդիրն առաւել ակնյայտ բնոյթ ունի. կեանքի կենդանի ձեւերը հակադրուում են մաթեմատիկային, հաշուարկին, ստանդարտին: Հերոսի մէջ տեղի ունեցած փոփոխութիւնը կապուում է այն մեթոդների հետ, որոնք ձեւաւորում են «նորմալ», «կարգին» մարդկանց: Բնութիւնը, կեանքը «տեղակայուում» է թուերի աշխարհի մէջ, այն կորցնում է իր նախաստեղծ հարստութիւնն ու հմայքը:

Այստեղ հերոսը եւս պատանի է եւ հանդէս է գալիս որպէս դէպքերի մասնակից: Հակադրութիւնը կեանքի կենսական ձեւերի եւ պարտադրուող սխեմաների միջեւ սրուող բախումն է, որ անսպասելի լուծում է ստանում: Եթէ նախորդ պատմութեան խիստ որոշակի են տարածութիւնն ու ժամանակը - դա գիւղական միջավայրն է, քննասենեակը, եւ ժամանակն էլ խիստ որոշակի է՝ վեց օր - ապա այստեղ յստակօրէն հակադրելով տարածական՝ առանձին միջավայր ներկայացնող երեւոյթները, գրողը խօսքն առնչում է առաւել ընդհանուր ժամանակին:

Ակնյայտ է, որ Մաթէոսեանը փնտրում է արտայայտման նորանոր ձեւեր՝ խօսքը բնական ու ասելիքն ամբողջական դարձնելու համար: Պարզ է՝ պատմող-հերոսին դնելով տարիքային սահմանների մէջ, նրան պահելով երեւոյթների ընկալման որոշակի շրջագծում, դրանով իսկ ստեղծում է յստակ սահմանափակ տարածք՝ բացառելով հեղինակային յղացումների եւ հերոսի նոյնութեան խնդիրը: Մաթէոսեանը հետեւողական է այն առումով, որ պատանի հերոսն ասում, խօսում, վերապրում է այն, ինչը ինք կարող էր իրականում իմանալ: Հեղինակային մօտեցումը թերեւս ակնհայտ որոշակի է դարձնում պատմութեան ներկայացնող դէպքերի եւ ընթացողի միջեւ եղած «տարածութեան մէջ»: Հեղինակային դիրքորոշումը դառնում է յստակ ու նաեւ կանխատեսելի: Եթէ նախորդ հերոսի ապրումներն ամբողջական են, եւ նա չի կարող սեփական միջավայրը լքել՝ այնտեղ ձեւաւորուած բարոյական կարգերը ոտնատակ տալու ճանապարհով, արեւի տակ իր տեղը, գուցէ եւ ապահով տեղն ունենալ, ապա այստեղ հերոսի հոգեբանական զարգացումը նրան դարձնում է այլ մարդ: Մաթէոսեանն այս հանգամանքը հոգեբանօրէն չի հիմնաւորել եւ ըստ երեւոյթին դրա նպատակը չի էլ ունեցել: Նրան անհանգստացրել է կեանքի կենսական եւ միօրինակ, քարացած ձեւերի հակադրութիւնը: Այս առումով խնդիրը լիովին լուծուած է: Մանկավարժական ուսումնարան է մտնում խուրճինն ուսին, փափախով հովիւր՝ որդու հետ: Հայրը համոզուած է, որ որդուն ժամանակին է բերել այստեղ, մինչդեռ պատասխանը՝ հեղինակը ու բանիմաց, ուրիշ բան է ասում՝ «ուշացել էք»: Յետոյ հարթում է հակասութիւնը ու թւում է՝ դժուարութիւնները ետեւում են մնացել: Բայց պարզում է, որ ամէն ինչ նոր է սկսում: Սարերի լայնարձակութիւնը, մարդկանց ձայները, շների՝ գայլին հետապնդող կաղկանձն ու հաչը թողած՝ ուսումնարան է մտել երեխան: Նրան հենց սկզբից գայրացնում է դիրեկտորի՝ «աշխարհը բացառելուց յոգնած փիլիսոփայ»ի վերաբերմունքը՝ «հասարակ բաները չհասկացող» մարդկանց հանդէպ: Այս ամէնը դառնում էլ ակնհայտ դժուար, երբ խօսքն առանձնապէս վերաբերում է մաթեմատիկային: Դա մի գիտութիւն

է, որ ամէն ինչ դնում է սահմանների մէջ: Եւ մաթեմատիկայի ուսուցչի այն դիտողութիւնը, թէ՛ Հովիւեան, դժուար կը լինի քեզ համար ապրելը, հետեւում է պատասխանը. «Ապրելը - դեռ չգիտեմ, բայց դժուար է ինձ համար հանրահաշիւ սովորելը»²⁶: Նրա համար դժուար էր ապրելը, որ նման էր հեքիաթի, որին ժամանակաւորապէս հաղորդակից է դառնում եւ մաթեմատիկայի ուսուցիչը: Յորդում էր պատմութիւնը՝ սարերի ու սարերի մարդկանց մասին: Զգում էին սարերը՝ իրենց լայնարձակութեամբ ու ոչ մի բանի մէջ չտեղաւորուող, անկրկնելի գեղեցկութեամբ: Դիրեկտորը նրան ետ բերեց սարերից. «Լուծիր»՝ ասաց: Նրա կարծիքով կեանքը առաջադրանքներ եւ դրանց ճիշտ լուծումն է²⁷:

Մաթեմատիկայի ուսուցիչը եւս ժամանակին սարերում ապրել է մանկութիւնից պատանեկութիւն գնացող կեանքը. նրան հասանելի են տղայի հոգում խլրտացող ապրումները: Նա եւս համոզուած է, որ սարերը խնդիրներ լուծելու անհրաժեշտութիւն չունեն. «Նրանք հենց նրա համար են, որ ծեծուեն կարկուտից, նորից կանաչեն, չմտածելով էլ, որ այդ կանաչը նորից է ջարդուելու կարկուտից»²⁸:

Սա նրբին դիտարկում է: Իհարկէ, տուեալ պարագայում խօսքը վերաբերում է մաթեմատիկան չսիրող, սարերում, բնական միջավայրում մեծացած, հասակ առած հերոսին, ինչպէս եւ նրանց, ովքեր սարերում են ապրում: Այստեղ կեանքը կանոնակարգուած չէ խնդիրներով ու դրանք լուծելու անհրաժեշտութեամբ: Սարերը չեն կարող չկանաչել, քանի որ դա նրանց էութիւնն է, կարկուտը թէ ջարդեց, նորից են կանաչելու, եւ դա որովհետեւ այդպէս լաւ է ու գեղեցիկ, այլ որովհետեւ կանաչելը սարերի էութիւնն է, նրանց կենսաձեւը: Բայց պարզուած է, որ սարերում եւս մարդիկ կարող են միջամտել եւ իրենց ցանկութեամբ ուղղել բնութեան «սխալները»: Փարախում հովիւները ձեւ էին տալիս Ներու պոզերին. Ներին յարմար էր գտել իր պոզերն ամեցնել այնպէս, ինչպէս նախնիներն են ունեցել՝ ականջի շուրջը շրջան տուած: Հովիւները դա տգեղ էին համարում. թորից հանած տաք լաւաշով փաթաթում էին պոզերը եւ ուղղում:

«- Ձեր ի՞նչ գործն է, ոնց ուզում է՝ թող աճի, - ասացի ես:

- Հօ իր ուզելովը չէ»²⁹:

Իսկ երեկոյեան, երբ հոտն ուրթ էր իջնում, Ներին կանգնած բլրի գագաթին, սպասում էր՝ լուսինը նստի պոզերին, իսկ երբ լուսինն այնուամենայնիւ մտածում էր պոզերից էլ վեր բարձրանալ եւ ցոյց տալ յենարանների կեղծութիւնը, Ներին պոկեց պոզերը նրանից եւ քորեց պոչը:

Ինչպէս Ներու նորացուած պոզերն «ուղղուեցին» դժուարութեամբ, այնպէս էլ տղան:

Մաթէոսեանը դէմ է այն ամէնին, ինչը չի բխում երեւոյթի էութիւնից: Հակառակ պարագայում անխուսափելի է ձեւի եւ բովանդակութեան տարանջատումը, մարդկային հոգու երկփեղկումը: Այդպէս ողջ կեանքում էութեամբ սարերում, իսկ իրականում մաթեմատիկայի խնդիրներով ծանրաբեռ ապրեց ուսուցիչը, չունեցաւ լիաբուռն ապրելու վայելքը, նեղացրեց կեանքի նպատակը, հետեւապէս գործադրուող ջանքերն անգամ նրան ան-

տեղի են թւում. «Մի դէպքում շնորհի հետ վազում ես գայլի ետեից, այդպէս ես յոգնում շատ շուտ, միւս դէպքում էլ քեզ քաշում են խոհանոց կարտոֆիլ մաքրելու, կարծես անելիք ունես, պիտի անես, բայց դա ի՞նչ գործ է, արժէ՞ր դրա համար ծնունդ»³⁰: *Նոյնը կատարում է պատմուհիների հերոսի հետ: Նա յաղթահարում է իր մէջ սարերի հանդէպ ունեցած սէրը եւ ամբողջութեամբ թաղում հանրահաշուի մէջ: Այնքան հիմնաւոր էր օտարումը, որ ամսուայ վերջում, երբ ուսուցիչը նորից ուզեց լսել Ներու մասին, աշակերտը պարզապէս կասկածեց ուսուցչի ողջամտութեան վրայ:*

Պատանին այլեւս «վերադաստիարակուածի» օրինակ էր: Դիրեկտորը պարզապէս հիացած էր երբեմնի ծոյլի առաջնութեամբ, նրա մէջ այլեւս չէր խլրտում երբեմնի կռուարար, յիշաչար ոգին, նա չի էլ զարթնելու: «Իսկ այդպէս հեզ շատ լաւ էր»: *Ուսուցչին ուղարկեցին թոշակի, տղան նրան բազմիցս պատմել էր իրենց սարերի ու Ներու մասին, ուսուցիչն այլեւս ձանձրանում էր, նրան ուրիշ պատմութիւն էր պէտք, իսկ ուրիշ ոչինչ չկար, «ուրիշն արդէն հանրահաշուին էր»: Կենդանի, զրնգուն կեանքը փոխարինուել էր մաթեմատիկայով: Արդէն օրերի լրումին հասած մանկավարժի համար, երբ այլեւս մէկընդմիջում ու վերջնականորէն պարզ էր, որ կեանքը շատ աւելի հարուստ էր ու բովանդակալից, քան մաթեմատիկան, որն այդ համընդհանուր հոսքի մէջ իրականում շատ քիչ բան է փոխում, շատ կարեւոր էր իր վերադաստիարակուած աշակերտին դէպի ակունքները դարձնելը, բայց արդէն ուշ էր. դրա համար ոչ ինքը եւ ոչ էլ աշակերտն այլեւս ժամանակ չունէին. «Մայրդ, որ ծերանայ ու նրա համար մէկ լինի՝ դասատու՞ կը լինես, թէ հովիւ, վեր կաց ու գնա սարերը, շները գայլի ետեից գցիր ու վազիր... վազիր... այնքան վազիր...»:*

Պատմուածքը Օգոստոսի մէջ ներկայացուած տարբերակում առանձին շտկումներից բացի կարեւոր եզրայանգում ունի.

«Սարից իջածներին ես հարցնում էի.

- Բոքը ո՞նց էր:

- Բո՞քը, - ծիծաղում էին նրանք: Բոքը լաւ էր, ասում էր եղբայրներիդ համար կօշիկ ուղարկիր երեսուներեքից մինչեւ քառասունմէկ համարի, կօշիկ են ուզո՞ւմ:

Ու Բոքը փոքրանում, մտնում էր կօշիկի մէջ»³¹:

Առաջին հայեացքից է միայն նրկայացուող երկխօսութիւնը դառնում ընկերային հարցերի արծարծման միջոց: Ենթիմաստից դուրս ընթերցողն այդ տպաւորութիւնն էլ ստանում է: Իրականում այլ է ասելիքը: Կեանքի ամենասովորական երեւոյթներն անգամ սուղուած են թուերի աշխարհի մէջ, աւելին՝ համարակարուած է ամէն մէկի կօշիկը: Ժամանակի պարտադրանքով կեանքը սմբում, արժէզրկում, կաղապարում է՝ ինչպէս Բոքը, որ «փոքրանում, մտնում կօշիկի մէջ»:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

Ի՞նչ կարելի է ասել Մաթէոսեանի գրական այս փորձերի մասին: Իհարկէ, դրանք չէին կարող ունենալ գեղարուեստական այն ընդհանրացու-

ծովերը, ինչը բնորոշ է Մաթէոսեանի ստեղծագործութեանն ընդհանրապէս: Եւ ճիշտ չեն այն բնորոշումները, թէ դրանք տաղանդաւոր գործեր են: Գրողին իրապէս գրաւում են առօրէական, սովորական դէպքերն ու դէմքերը, որոնց մէջ ասելիք գտնելը բաւականաչափ դժուարին գործ է, թէ-եւ դրանք հետաքրքիր են հենց ասելիքի իմաստով:

Հենց սկզբից Մաթէոսեանն ընտրել է դիմադրութեան ճանապարհը, նրա սկսած «կռիւր» գրականութեան մէջ վերածելու էր համընդհանուր «պատերազմի», եւ դա գուտ այն պատճառով, որ հորիզոններ ընդգրկող նրա հայեացքը ներառում էր «ամէն ինչ»՝ ներքին հակասութիւններով, վերելքներով ու վայրէջքներով: Մաթէոսեանի պայքարն ուղղուած էր առողջ ու բնական կեանքի իրաւունքների պահպանմանը, որ յարձակման էր ենթարկւում նոր ժամանակի կողմից:

Իհարկէ՛ անհրաժեշտ է առաջընթացը, բայց չափից աւելի մեծ է ձեռք բերածի գինը, երբ խաչի է հանուում մարդու սէրը, խիղճը, մարդկային հոգու ջերմութիւնը, նրա անհատականութիւնը, իսկ այս ամէնից բացի մնում է մաթեմատիկան՝ հաշուարկը, հաշիւը, որ հասարակական կեանքի, մարդու ճակատագրի մէջ փորձում է ոչ թէ երկրորդական, այլ գլխաւոր դեր ստանձնել եւ ի վերջոյ իրենով պայմանաւորել ամէն ինչ:

Այս պարագայում գրողի հարցադրումները կապուած են ոչ այնքան համարձակութեան, որքան նրա դիտողականութեան: Սա վկայում է, որ հեղինակն իրապէս լուրջ մտադրութիւններով էր մտնում գրականութիւն:

Ակնյայտ է, որ այս խնդիրը բաւականաչափ անհանգստացրել է գրողին. «Մաղրածունների Մեր Տոհմը» պատմուածքը կարելի է նախորդ գրական փորձերի ընդհանրացումը համարել: Կատարման առումով այն գեղարուեստական նոր մակարդակ է: Յաղթահարուած է երեւոյթների միագծութիւնը, կեանքի կենսական լիցքերով հարուստ պատկերները միտում են ընդհանրացումների: Ճիշտ չէր լինի եզրակացնել, թէ պատու միակ արժանիքը կենդանի կեանքի եւ կեղծ լրջութեան հակադրութիւնն է: Խիստ կարեւոր է եւ երեւոյթների արտայայտման մեթոդի հարցը: Այն այստեղ թէեւ ոչ-համապարփակ, բայց հետեւողականօրէն կիրառուող միջոց է՝ բազմաձեւ իրականութիւնը որոշակի տեսանկիւնով ներկայացնելու առումով: Իսկ դա, այս յօդուածի ծրագրային սահմաններից դուրս է:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

¹ Հրանտ Մաթոսեան, *Ես Ես Եմ. Հարցազրոյցներ*, «Ոսկան Երեւանցի» Հրատ., Երեւան, 2005, էջ 208:

² Մաթէոսեան, *Ես*, էջ 208:

³ Մաթէոսեան, *Ես*, էջ 163:

⁴ Հրանտ Մաթէոսեան, *Սպիտակ Թղթի Առջեւ*, Հայագիտակ, Երեւան, 2004, էջ 59:

⁵ Հրանտ Մաթէոսեան, *Երկեր, Երկու Հատորով, Հտր-1*, Սովետական Գրող Հրատ., Երեւան, 1985, էջ 5:

⁶ Մաթէոսեան, *Ես*, էջ 250:

⁷ Bakhtinologya, *Սանկտ Պետերբուրգ, Արեւիկա*, 1995, էջ 101:

⁸ Մաթէոսեան, *Ես*, էջ 367:

- ⁹ Հրանտ Մաթևոսեան, «Այսպէս Կոչուած Գիւղագրութեան Մասին», *Գրական Թերթ*, 12 Սեպտեմբեր 1968:
- ¹⁰ Մաթևոսեան, *Սպիտակ*, էջ 36:
- ¹¹ Մաթևոսեան, *Սպիտակ*, էջ 41:
- ¹² Ընդհանուր առմամբ Մաթևոսեանի ստեղծագործութիւնները կարելի է բաժանել երեք շրջանի՝ 1960ականներ՝ *Ահնիճոր-Օգոստոս-Աշնան Արեւ*, 1970ականներ՝ *Մեր Վազբըր-Ծառեր*, 1980ականներ՝ *Տաշքենդ-Տէրր*:
- ¹³ Հրանտ Մաթևոսեան, «Տափաստանում», *Սովետական Գրականութիւն*, Յուլիս 1959, Հտր. 7, էջ 32-42:
- ¹⁴ Մաթևոսեան, «Տափաստանում», էջ 34:
- ¹⁵ Մաթևոսեան, «Տափաստանում», էջ 35:
- ¹⁶ Մաթևոսեան, «Տափաստանում», էջ 35:
- ¹⁷ Մաթևոսեան, «Տափաստանում», էջ 41:
- ¹⁸ Մաթևոսեան, «Տափաստանում», էջ 42:
- ¹⁹ Հրանտ Մաթևոսեան, «Քննութեան», *Սովետական Գրականութիւն*, Փետրուար 1960, Հտր. 2, էջ 42-49:
- ²⁰ Մաթևոսեան, «Քննութեան», էջ 48:
- ²¹ Մաթևոսեան, «Քննութեան», էջ 42:
- ²² *Խօսքը վերաբերում է ամերիկացի գրող Սելինջրի Պատեր Անդունդի Եզրին վիպակին:*
- ²³ Մաթևոսեան, «Քննութեան», էջ 43:
- ²⁴ Մաթևոսեան, «Քննութեան», էջ 49:
- ²⁵ Հրանտ Մաթևոսեան, «Լեռներս Թողցի Վերնում», *Սովետական Գրականութիւն*, Օգոստոս 1962, Հտր. 8, էջ 70-74:
- ²⁶ Մաթևոսեան, «Լեռներս», էջ 71:
- ²⁷ Մաթևոսեան, «Լեռներս», էջ 72:
- ²⁸ Մաթևոսեան, «Լեռներս», էջ 72:
- ²⁹ Մաթևոսեան, «Լեռներս», էջ 72:
- ³⁰ Մաթևոսեան, «Լեռներս», էջ 74:
- ³¹ Հրանտ Մաթևոսեան, *Օգոստոս*, Հայաստան Հրատ., Երեւան, 1967, էջ 144:

A SHORT ANALYSIS OF HRANT MATEVOSIAN'S EARLY LITERARY WRITINGS
(Summary)

VACHAGAN GRIGORIAN

The renowned Armenian prose writer Hrant Matevosian's first step in literature was his essay, "Ahnisor", which caused a lot of reaction. Matevosian himself did not consider the short stories he wrote prior to this essay important. These however, constitute an indivisible part of his literary creation.

Grigorian notes that these early writings showed the richness of the inner world of the individual which neither can be limited nor constrained in the framework of a rationalist mindset. Furthermore, he argues that this and other concepts prevailing in these early writings were further developed in his later stories, novelettes and interviews. Grigorian notes that the dilemma the characters faced between the natural/rural and the urban mindsets were extensively reflected throughout the literary career of Matevosian.